

Maria Rutkowska

"Kalina czerwona" Wasilija Szukszyna

Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze 3, 137-143

1979

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

„Kalina czerwona” Wasilija Szukszyna

Maria Rutkowska

Swoją opowieść o byłym złodzieju-recydywiście, który po wyjściu z więzienia próbuje znaleźć drogę do uczciwego życia, Wasilij Szukszyn nazwał *Kalina czerwona*¹. Krytyka literacka podnosiła już niejednokrotnie oczywistą ludową proveniencję tytułu, interpretując jego sens jako symbol rosyjskiej przyrody, ojczystego kraju, nie wychodziła jednak poza te ogólnikowe stwierdzenia. Znacznie więcej uwagi poświęcono jej bohaterowi, Jegorowi Prokudinowi. Szeroko dyskutowano, czemu jest taki a nie inny, dlaczego tak a nie inaczej postępuje; pytano czy musi zginąć. Spory, jakie wzbudziła opowieść Szukszyna, ogniskowały się wokół moralnej problematyki utworu, łącząc nowe dokonania autora znakomitych opowiadań z wcześniejszym dorobkiem pisarza, dążąc też do określenia jego miejsca w szeregu pokrewnych zjawisk literackich².

Niniejsze uwagi zawierają wstępną próbę interpretacji dwóch komponentów utworu, a mianowicie tytułu i przestrzeni. Dokonany wybór nie jest przypadkowy, bowiem — jak to postaramy się uzasadnić — oba te elementy kompozycyjne są w utworze Szukszyna nierozzerwalnie związane; łączą się poprzez specyficzne rozłożenie pewnych znaczących sygnałów słowno-semantycznych w jednolitą koncepcję artystyczną, będącą swoistą transformacją odwiecznego mitu o poszukiwaniu szczęścia.

Przestrzeń w rozpatrywanym utworze jest ściśle związana z Jegorem Prokudinem; powstaje droga, która staje się wyznacznikiem działania bohatera, wyrażeniem jego osobowości.

„Człowiek nie może przeżyć swego życia — pisze Ernst Cassirer — nie czyniąc ustawicznych wysiłków, aby je wyrazić. Sposo-

¹ *Kalina czerwona* została napisana jako scenariusz filmowy w roku 1973. W tym samym roku na ekrany kin wszedł film pod tym samym tytułem, zrealizowany przez samego autora scenariusza, Szukszyna. W kolejnym wydaniu *Kalina czerwona* zaopatrzona została w podtytuł *Kinoopowieść*.

² Patrz: Dyskusja o filmie *Kalina czerwona: Żywniennyj materiał, poisk chudożnika, autorska koncepcja*, „Woprosy literatury” 1974, nr 7, s. 28—90; A. K a p l e r: *Jasnyje dali talanta*, „Litieraturnaja gazietu” 14 sierpnia 1974.

by tego wyrażenia są zmienne i niezliczone, ale wszystkie są świadectwami jednej i tej samej tendencji podstawowej.”³

Jegor swą osobowość wyraża w przestrzeni. Jest bohaterem przestrzeni otwartej, stale znajdującym się w drodze, na drodze, w ciągłym ruchu. Poznajemy go w momencie wyjścia z więzienia:

„И вот она — воля!

Это значит — захлопнулась за Егором дверь, и он очутился на улице небольшого посёлка. Он вздохнул всей грудью весеннего воздуха, зажмурился и pokrutył головой.”⁴

Przestrzeni zamkniętej, gdzie przebywał bohater, przeciwstawiona została przestrzeń otwarta, niewoli — wolność, granicą zaś są zatraskujące się za nim drzwi. Domy, do których wstępuje, nie ograniczają jego swobody, bowiem zawsze znajdują się na skraju miasta, a ten, w którym decyduje się zamieszkać na stałe, nie zagraża jego wolności — dookoła nieprzejrzanego przestrzenie:

„Дом стоял на высоком берегу реки, за рекой открывались необозримые дали.” (s. 439)

Jego droga życiowa, symbolizująca w opowieści Szukszyna przestrzeń artystyczną, jest poszukiwaniem miejsca w życiu i szczęścia. Poszukiwaniom tym towarzyszy pełen radości życia, optymistyczny marsz, rozlegający się z taśmy magnetofonu nabytego od przygodnego kierowcy taksówki:

„Егор включил магнитофон. И грянул тот самый марш, под который Егор входил в „малину”. Жизнерадостный марш, жизнеутверждающий.” (s. 450)

Towarzyszący Jegorowi marsz charakteryzuje go jako człowieka obdarzonego nadmiernym dynamizmem, znajdującego się w ciągłym ruchu. Bohater poszukuje i nieustannie za czymś tęskni, początkowo nie zdając sobie nawet sprawy z tego, czego poszukuje i za czym tęskni. Podobny motyw, w różnych zresztą wariantach, występuje w rosyjskiej poezji ludowej: bohater wyrusza na poszukiwanie swego szczęścia, musi je znaleźć, ponieważ od tego zależy dalszy jego los. Często staje na rozstajnych drogach, musi więc wybierać jedną z nich. Droga jest areną, na której rozgrywają się decydujące zdarzenia, a bohater znajduje swe szczęście lub ginie.

Podobnie Jegor po wyjściu z więzienia jedzie na wieś do Luby Bajkałowej, którą poznał korespondencyjnie. Jak się później dowiemy, Jegor wraca tam, skąd wywędrował przed dwudziestu laty w czasie głodu i od tej pory nie dawał o sobie znaku życia, chociaż w domu pozostała jego matka z kilkorgiem rodzeństwa. Brzmi to nieomal jak przypowieść

³ E. Cassirer: *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Warszawa 1977, s. 340.

⁴ W. Szukszyn: *Izbrannyje proizwiedienija w dwóch tomach*, t. I, Moskwa 1975, s. 422 (w dalszym ciągu cytuję według tego wydania).

o królu Lirze: „Bohaterowie wracają do źródła swojego losu.”⁵ Na powrót decyduje się nagle, chociaż, na dobrą sprawę, nie bardzo uświadamia sobie wagi swojej decyzji:

„Все. Еду к Любе. — И он зло саданул дверью будки и пошёл к вокзалу.” (s. 434)

W poszukiwaniu szczęścia idzie w ślady bohatera bajek i bylin. A jego poczynaniom towarzyszy gwałtowność ruchów, gestów oraz wypowiedzi. Oto moment spotkania Jegora z byłymi „koleżkami”:

„И вдруг за дверью грянул марш. Егор пинком открыл её и вошёл под марш.” (s. 426)

Podobnie żywiołowo i spontanicznie zachowuje się podczas naprędce zaimprovizowanej hulanki, ostatej zresztą, jak by „pożegnalnej”, oznaczającej rozstanie z niedawną przeszłością:

„Михайлыч распахнул дверь... И Егор, в халате, чуть склонив голову, стремительно, как Калигула, пошёл развратничать.” (s. 458)

A tak bohater widzi siebie kroczącego przez życie:

„И вот шагает он раздолбным молодым полем... Поле не паханое и на нём только-только проклюнулась первая остренькая травка. Егор шагает шибко. Решительно. Упрямо. Так он и по жизни своей шагал, как по этому полю — решительно и упрямо. Падал, поднимался и опять шёл. Шёл — как будто в этом одном всё искупление, чтобы идти и идти, не останавливаясь, как будто так можно уйти от самого себя.” (s. 453)

Określenia: *движение, саданул пинком, стремительно, шибко, решительно, упрямо* — to wiązka słów szczególnie znaczących, charakteryzujących Jegora jako człowieka niespokojnego, ruchliwego, niekiedy nie zrównoważonego, uparcie dążącego do nieznanego sobie celu, ale podświadomie przeczuwającego jego istnienie. Ani w złodziejskiej melinie, ani w hotelu, gdzie pragnie się zabawić według obyczaju przyjętego w świecie przestępców, bohater nie znajduje uspokojenia, wraca więc do Luby, która coraz wyraźniej rysuje się przed nim jako uosobienie jasnego, pięknego życia. Światło towarzyszy bohaterowi w drodze do szczęścia:

„И вот Егор летел лунной [podkr. — М. R.] ночью по добром большаку — в село, к Любе.” (s. 464)

Szczególną też uwagę zwraca autor na światło przy charakterystyce bohaterki:

„На фотографии была довольно красивая женщина, добрая и ясная.” (s. 421)

Pisarz podkreśla tę cechę niejednokrotnie, nadając jej ważny sens. Ujrawszy Lubę po raz pierwszy, Jegor wykrzykuje:

„[...] да она просто красавица! Просто зоренька ясная.” (s. 434)

⁵ G. Kozincew: *Prostranstwo tragedii*, Leningrad 1973, s. 214.

Ludowa metafora *зоренька ясная* potęguje wielką dobroć dziewczyny, o której ojciec powie wprost:

„Она хорошая девка, добрая.” (s. 472)

Jest to dobroć, której poszukuje bohater, która pozwala mu odzyskać spokój ducha. Dziewczyna od razu zrozumiała, że jest to człowiek gorączkowo poszukujący wyjścia z dotychczasowej sytuacji, ponieważ nie jest już w stanie tak dłużej żyć:

„Ведь и правда, пристал ты, как конь в гору... — зауважа Луба — только ещё боками не проваливаливасшь. Да пена изо рта не идёт. Упадёшь ведь. Запомнишься и упадёшь.” (s. 437)

W wyniku głęboko rozumiejącego i współczującego stosunku Luby przed bohaterem rysuje się coraz wyraźniej cel jego drogi życiowej, czego dowodem jest decyzja pozostania przy niej. Od tego czasu gotów jest po raz pierwszy w swoim niezrównoważonym życiu bronić prawa do prawdziwego szczęścia:

„Да что же я за урод такой! — невольно подумал он. — Что же я жить то не умею? К чертям собачьим! Надо жить. Хорошо же? Хорошо. Ну и радуйся!” (s. 480)

Język relacji przestrzennych nie jest jedynym środkiem modelowania artystycznego; łącząc się z tytułem utworu literackiego współtworzy wraz z nim jego poetykę, wskazuje na nią oraz powiadamia w mniej lub bardziej wyraźny sposób „o co w utworze chodzi”⁶, stanowiąc tym samym integralną jego część.

W jaki sposób droga w przestrzeni życiowej Jegora oraz jego poszukiwania celu życia — szczęścia — są związane z tytułem utworu? Kalina czerwona to początkowe słowa pieśni ludowej, której motyw pojawia się w opowieści kilkakrotnie. Jak stwierdzają znawcy poezji ludowej, w poetyce folkloru rosyjskiego „kalina” symbolizuje dziewczynę⁷. Nie bez znaczenia jest również jej czerwony kolor.

„Świadomość roli barwy w życiu człowieka — pisze Maria Rzepińska — towarzyszy ludzkości od czasów bardzo dawnych. Wiara w symbolikę i magię koloru, przenikająca pisma średnio-wiecznych teologów i mistyków, jest intuicyjnym przecuciem tej roli.”⁸

Niewątpliwie ważną rolę odgrywa kolor jako środek wyrazu artystycznego. Przymiotnik *красный* (czerwony) pierwotnie oznaczał *красивый* (piękny), stąd w poezji ludowej pojawia się *красна девица*.

Po raz pierwszy o kalinie czerwonej śpiewa Lucien, kiedy Jegor od-

⁶ D. Danek: *O tytule w utworze literackim*, „Pamiętnik Literacki” LXIII, 1972, z. 4, s. 143.

⁷ Patrz: A. Potiebnie: *Estetika i poetika*, Moskwa 1976, rozdz.: *O niekoto-rych symbolach w słowiańskiej narodnej poezji*; A. Wiesiełowski: *Psycholo-giczestkij parallelizm i jego formy w otryażenii poeticzestkogo stila*, [w:] S. Minc, E. Pomierancewa: *Russkaja folklorystika, Chrestomatija*, Moskwa 1971; K. Mo-szyński: *Kultura ludowa Słowian*, t. II, cz. 2, Warszawa 1968, s. 728—732.

⁸ M. Rzepińska: *Studia z teorii i historii koloru*, Kraków 1966, s. 55.

wiedza swoją kompanię; ale nie przy niej bohater zagna spokoju. Następnie sam Jegor śpiewa Lubie:

Калина красная
Калина вызрела,
Я у залёточки
Характер вызнала.

Jak widzimy, typowa ludowa technika poetycka wprowadzona do współczesnego utworu literackiego nabiera dodatkowego sensu. Wiele znaczący jest też paralelizm ludowy.

„Paralelizm ludowy — pisze Maria Janion — zawiera [...] pewien sposób interpretowania świata, nadawania mu sensu i znaczenia.”⁹

Stanisław Pigoń podkreśla, że paralelizm ludowy wyraża szczególną sytuację losu: osierocenia, osamotnienia i opuszczenia¹⁰. Wydaje się, że na osierocenie, osamotnienie i opuszczenie należy zwrócić szczególną uwagę. Bohater śpiewa Lubie w chwili, gdy już wie, że musi ją opuścić, że zginie. Nie ucieknie przed śmiercią, bo jej właściwie szuka. Po spotkaniu z matką pojął, że grzech jego może zmasać tylko śmierć. W dyskusji na temat *Kaliny czerwonej* Szukszyn wyznał:

„[...] myślę, że on sam szukał swojej śmierci. Zabrakło mi po prostu śmiałości, by powiedzieć o tym wprost, posłużyłem się więc bezsensownym przypadkiem, zemstą straconych ludzi.”¹¹

Kalina, o której śpiewa Jegor, stanowi jednocześnie obraz samej Lubby; drzewo i dziewczyna są współobecne w tym samym słownym obrazie kaliny. Kalina symbolizuje Lubę, piękne, jasne życie, za którym tęskni skolatana dusza bohatera. Umieszczona w tytule jest ważnym elementem kompozycyjnym. Kompozycja nie tylko organizuje świat przedstawiony, ale go też w swoisty sposób interpretuje. Jak już zauważono, tytuł to „wypowiedź w dziele o dziele”¹².

W tytułach swoich opowieści i opowiadań Szukszyn podaje ich treść, wyjaśnia ich ideologię. W tytule opowieści *Kalina czerwona* autor zawarł określenie tego, do czego dąży bohater, czego poszukuje. Szukszyn szczególnie żywo interesował się folklorem, znał go i wykorzystał jego ludową symbolikę. Symbolika ta w folklorze została „uprzedmiotowiona”, „zamieniona w akcesorium otoczenia”, jak to określił Roman Jakobson¹³. „Kalina czerwona” — to literacko uprzedmiotowiony symbol, marzenie bohatera oraz tęsknota za innym, szczęśliwym życiem.

⁹ M. Janion: *Gorączka romantyczna*, Warszawa 1975, s. 376.

¹⁰ S. Pigoń: *Romantyczne marzenia o prakulturze*, [w:] *Drzewiej i wczoraj, Wśród zagadnień kultury i literatury*, Kraków 1966, s. 16.

¹¹ W. Szukszyn: *Wozrażeńija po suszczestwu*, „Woprosy litieratury” 1974, nr 7, s. 87.

¹² D. Danek: *op. cit.*, s. 154.

¹³ R. Jakobson: *Poetyka w świetle językoznawstwa*, [w:] *Współczesna teoria badań literackich za granicą*, oprac. H. Markiewicz, t. II, Kraków 1976, s. 54—55.

Droga, po której kroczy bohater — to ciężkie zmagania bohatera z losem, jego droga życiowa w finale utworu Szukszyna doprowadza go do celu i jednocześnie ustala ostateczną granicę, poza którą nie ma już żadnej przestrzeni. Śmierć jest całkowitym zerwaniem z bytem poprzednim i przemieszczeniem się bohatera w inną przestrzeń.

Марья Рутковска

„КАЛИНА КРАСНАЯ” ВАСИЛИЯ ШУКШИНА

Резюме

Настоящие заметки представляют собой попытку анализа двух компонентов произведения, а именно заглавия и пространства. Эти композиционные элементы в повести Шукшина неразрывно связаны; соединяются друг с другом посредством специфически расположенных словно-семантических сигналов, образующих художественную концепцию мифа о поисках счастья.

Пространство в произведении Шукшина неразрывно связано с героем Егором Прокудиным, который ищет своего места в жизни — счастья. „Калина” — это цель поисков героя, овеянный символ — мечта героя и тоска о счастье.

Дорога — это тяжёлый жизненный путь героя, который в окончании произведения Шукшина приводит его к цели.

Maria Rutkowska

„KALYNA KRASNAYA” („RED GUELDER-ROSE”) BY VASILIJ SHUKSHIN

Summary

In the paper the notion of space and the significance of the title are analysed. It has been noticed that these two notions are permanently fused in the story, owing to the use of significant hints situated in word and phrasal meanings. These in turn form a uniform artistic concept which is a transformation of a mystical quest for happiness.

Space in Shukshin is closely related to the protagonist, Yegor Prokudin, who looks for happiness in life. He searches for the quelder-rose which makes an objectified symbol of his dreams and longings for happier life.

The road the hero toils up stands for his struggle with fate. Finally this road takes him to the end of his quest establishing a final boundary beyond which no space exists.